Tükörkép

Elítéltmonológ • Tizenöt év fegyházban • Néhány éve szabadon

Túlságosan „szakmai" írást ne várjon tőlem az olvasó, igazából nem merem eldönteni, mi az: hosszú ítélet? Van, akit sose csuknak börtönbe, mégis Canossa-járásnak érzi az életét. Nem is tudom elképzelni, mi történne, ha, mondjuk, holnap tíz-tizenöt évre ítélne a bíróság? Valószínűleg semmi. Kivonnak a forgalomból, mintha meghaltam volna, bizonyos idő múltán már nem hiányoznék senkinek... Akár én is lehetnék István, aki 15 év fegyházbüntetést kapott különös kegyetlenséggel, társtettesként elkövetett emberölésért. Legyen az övé a szó.

„Már a kérdés se jó. Mi az, hogy hogyan éltem meg az egészet? Ha maga lenyel egy vasdarabot, megemészti? Egy fenét, kijön magából, s mindennap rettegve várja, lesi, mikor lesz rosszul, nem okozott-e valami maradandó sérülést a belső szerveiben... Így vagyok én a sittel. Nem is lényeges, miért csuktak le, persze, meghalt egy ember, Isten nyugosztalja, de az az igazság: az italozásra és az azt követő verekedésre nem emlékszem. Évekig azon rágódtam, mi a fenét csinálhattam, miért vagyok én Szegeden? Láthatja, nem lettem egy Schwarzenegger, de belül kemény vagyok, mint a kő. Apám is ilyen, ma 83 éves, de még mindig verekszik a kocsmában.

Annyit kell tudnia róla: 15 évig volt bányász a komlói bétaaknában, aztán 15 évig melózott öntödében, s egész életében orvvadászkodott... Nehogy azt higgye, ezek nem fontos mozzanatok, az ő sziklaszilárdsága meghatározta az én viselkedésemet is. Nem lehetett megtörnöm, elgyengülnöm, hiszen hozzá akartam hasonlítani.

Én különben nem tartom emberölésnek, ha verekedés közben nagyobbat üt valaki. Szerintem az gyilkosság, ha valamilyen eszközt használok, kést, baltát, s főleg: előre készülök a dologra! Jó, tudom, magát a benti élet érdekli, azonnal rá is térek. 1980-ban – emlékszem, nagyon hideg volt – kerültem a Csillagba. Kiszálltam a rabomobilból, nagyon féltem. Azt képzeltem, olyan lesz, mint a filmekben: kőbánya, kínzások. Mondtam is magamnak, ebbe, apafej, beledöglesz! A smasszerok se kényeztettek el túlságosan, azzal kezdték: Kuss! Ez itt Szeged! Átöltöztem a fekete-fehér csíkos ruhába, belöktek egy 20 fős zárkába,

ott álltam a terem közepén, mindenki engem bámult, méregetett. Végül megszólalt egy ürge (a zárkafelelős), öcsi, föl tudsz ugrani a harmadikra? (Mármint az ágyra, akkoriban még léteztek emeletes ágyak, háromszintesek). Fölugrottam. Ez csak próba volt, később az elsőn laktam. Lassan körbevettek, nézegették a cuccaim, de látták, nem vagyok jól elereszve, békin hagytak. A bűncselekményemről nem kérdeztek, azt már tudták, hála a nevelői írnoknak. Neki kulcsszerepe volt a börtön életében. Ha bejött valaki, a menők azonnal lekáderezték: nem beépített ember-e?

Szóval, én adtam az illemre, lepakoltam és sorban mindenkinek bemutatkoztam. Nem kellett sok szöveg, tudták, aki a Csillagba került, a fegyházba, az nem biciklit lopott. Még azok is, akik nem voltak »informálva«.

Ezt talán nem érti: a benti kommunikáció ugyan elég hatékony, ám léteznek különböző érdekszövetségek, a zárkán belüli haveri csoportok, s vannak, akik kirekesztődnek. Vagy azért, mert nem elég súlyosak (csórók, gyengék, köcsögök), vagy azért, mert ellenfelek. Az ilyen benti szövetségek nagyon fontosak, egyedül bárki elpusztul, hiába van teli dohánnyal, hiába 50-es a bicepsze. A cimborák nemcsak a híreket osztják meg egymás között, de a cigit, a kaját, a tisztasági szereket, s persze, ha kell, megvédik egymást. Az elkövetett bűncselekmény szerint nincs rangsorolás, az számít: te ki vagy! Kivételt jelentenek azok, akik nőkkel vagy gyerekekkel szemben követtek el valami erőszakos dolgot; velük szemben nincs kímélet, még a csicska is leköpheti. Ha nem tetszik neki, belenyomják a képét a budiba. Az ilyen szemétláda hiába megy panaszra, tegyék akárhová, ott is megkapja, ami jár neki.

Aki gazdag, arra irigykednek a többiek, megpróbálják levenni. Nem kajakra, az nem éri meg, inkább zsugáznak, tudja, akkoriban nem lehetett kártyát tartani a zárkákban, ezért dominóval ultiztak, profi módon. Úgy csaltak, hogy Rodolfo elmehetett volna hozzájuk tanoncnak! Volt pasi, aki huszonegyben tíz perc alatt elvesztette több évi – a bútorgyárban keresett – fizetését, kamatokkal együtt.

Hogy nincs pénz? Több volt, mint a civil életben! Miként került be? Attól függött valakinek az anyagi helyzete, hogy milyen a hozzátartozóké. A beszélőn kezet fogott az ember a testvérével (akinek a markában volt az ezres!), aztán ivott egy pohár kólát, amivel lenyelte a zsozsót! Vigyázni kellett, semmit se volt szabad enni, mert akkor fuccs a lének, elkeveredik, ha viszont kibírta, nem zabált, bent a zárkában előadhatta, nem kevés kínszenvedés árán. A sok hitelező leste, mikor hányja ki. Itatták vízzel, bukfencezett, fejen állt a madár, volt, hogy fél óráig is eltartott, mire kijött neki!

Az arannyal könnyebb volt a helyzet. Behoztak, mondjuk, egy láncot, gyűrűt, lenyelte, aztán csak várni kellett. Amikor vécére ült, néha tíz-tizenöt ember leste a szülést! Én például sose nyeltem. Kezemben tartottam a pénzt, jött a fegyőr, levetkőztem, közben a leterített pokróc alá dugtam, a matatás után, amikor fölhúztam a cipőt, csak felvettem. A régi, öreg smasszerok rangon alulinak tartották, hogy belenézzenek valakinek a fenekébe, ezt az újoncokra hagyták. Azoknak meg természetesen nem volt gyakorlatuk, nem ismerték a dörgést. Magam hallottam a folyosón, mikor a fegyőrök ugratták egymást, mi van, Józsi, belenéztél X. Y. seggébe? Milyen volt a panoráma? Ezt – az amúgy érthető – emberi hiúságot használták ki a rabok, ismétlem,

annyi lóvét sose láttam azóta se, mint ott, egy-egy beszélő után. A bizsukról nem is beszélve.

Voltak persze más módszerek is. A beszélőre a fegyőrök általában a munkáltatásból lettek vezényelve, tehát ismerősök voltak. Neked nem is kellett részt venned a pénzforgalomban, a látogatótól közvetlenül az őr kapta, másnap hozott be valamit (pálinkát), ám ebben az esetben 50-50 százalékban osztozni kellett vele. Ebből ismét nagy üzlet lett, ugyanis mutyiban dolgoztak. Teszem azt, egy liter házi kisüstit kimértek felesekben a raboknak...

A hétköznapi élet? Őszintén mondom, csak a magam nevében beszélhetek, mindenki saját módszerrel élt. Jól mondom: élt, túlélt! Ezek az apró fennmaradási trükkök egyben önbizalmat is adtak az embernek. Például: én a bútorgyárban páccal dolgoztam, miközben heti egyszer, péntekenként volt fürdés. Meg is döglöttem volna, ha nem oldom meg a tisztálkodásom. Úgy sikerült, hogy a munkahelyen a vécében volt a villanybojler, arra slagot kötöttem és ott zuhanyoztam. A klozeton.

Ha így utólag belegondolok, a legnagyobb stresszt az okozza az elítéltnek, hogy le kell mondania a megszokott dolgokról. Tudomásul kell vennie: nem ő rendelkezik önmaga fölött. És félni kellett, állandóan résen lenni, nem úgy, mint a dzsungelben, ahol tudja az ember, ki a ragadozó, kitől kell tartania... Ott nem lehetett tudni. Volt egy haverom, bement a budira, s amikor kijött, kés állt ki a hátából; illetve csak a késnek a nyele... Mint egy Rejtő-regényben.

Majd egy évig jól ment a sorom. Amíg élt az édesanyám. Ő be merte hozni a pénzt, kockáztatta, hogy ha lebukik, eltiltják a beszélőtől. A testvéreim már ritkábban jöttek be, ha jöttek is, féltek, főleg a bátyám, aki többször volt börtönben. Arra hivatkozott, hogy nem akar bajt hozni rám, holott tudtam, inkább elpiálja a dohányt...

Visszatérve az előbbi témára: aki nem bírta a gyűrődést, öngyilkos lett; sokan hullottak el mellettem és én nem sajnáltam őket, vesszen a férgese. Voltak aztán az álfalcolók, bármi ürüggyel, de ki akartak kerülni a börtönből, Tökölre például, ahol nők is vannak. Az is elég, ha látja őket az ember, amúgy is kell a változatosság. (Ha csak gondolatban, képzeletben szeretkezem, az is jobb, mint a semmi!) Számtalanszor láttam, miként tanítják a kezdőt, hogyan kell úgy falcolni, hogy komolynak lássék, mégse haljon bele... Akinek pechje volt és rosszul csinálta, az gyógyító-nevelő csoportba került. Na, ott, komolyan mondom, a fegyőrök hülyébbek voltak, mint a betegek!

A munka persze kevés volt, valami kellett hozzá, hogy lekössem magam. Tolsztoj Háború és béke című regényét például 5 évig olvastam! És a tetoválás: a legtöbb időmet azzal töltöttem. Van rajtam Hitler meg Sztálin, ami éppen eszünkbe jutott, azt pingáltuk magunkra. Persze a címkézésre volt példa, maga biztos nem ismeri, akkoriban az egyensapkán különböző színű csíkokat hordtak a fegyencek, zöld: első bűntényes, kék: nem kiszámítható, piros: csak kísérővel közlekedhet. Ez olyan másfél centiméteres sáv volt a sapkán, de bármerre mentél, megjelölt téged, nem lehetett elbújni; sokszor persze félreértésekre is okot adott, nekem például tíz évig zöld csíkom volt, nem mintha stréber vagy vamzer lettem volna, de, mert jól dolgoztam a bútorgyárban, szóval, annak alapján akadtak, akik baleknak meg kezdőnek néztek. (Megfizették az árát!)

És ami még fontos: nekünk is ki kellett valahogy kapcsolnunk, ezért rajzlapból meg plexiből csináltunk távcsövet és kukkoltunk az ablakból egy csajt, aki a jó messze lévő házban pucéran kvarclámpázott. Egyik cimbi fogadalmat tett: ha szabadul, meglátogatja és integet majd nekünk, amikor keféli... Hát, tényleg integetett, bement valamilyen ürüggyel, de nyomban kirúgták. A szex... Minduntalan vissza kell térnem rá. Elég, ha annyit mondok: 1 pornóújság megért 100 darab Symphonia cigarettát, közbe' egy feles pálinka alig 5-6 szálba került. A homokosok általában a legfelső ágyra feküdtek, ott nem láttuk őket. Egyik éjjel vizelnem kellett és kénytelen-kelletlen hallottam, mit művelnek... Ehhez hozzátartozik: kajakra nem lehetett homokost csinálni valakiből, ahhoz hajlam is kellett. Szót kéne még ejtenem a barátságokról (nem az érdek- és dacszövetségekre gondolok, azokban kényszerből vesz részt az ember). Nagyon nehéz megítélni, kiben bízzak meg. A mocskosság és aljasság minden elképzelhető formája jelen van, legbosszantóbbak a tolvajok, akik otthonról semmit se kapnak. Elég, ha egy pillanatra nem nézel a holmidra, legyen az újság, szappan, cigaretta, már nincs ott. Undorítóbb ez, mintha valaki arcon vágna. Oké, az ellen, ha tudsz, védekezel. És még magyarázatuk is van az aljasságra: mert nekik nincs, hát kénytelenek ragadozni! Egyetlen igazi érték létezik: a becsület. Lehetsz akármilyen csóró, ha tudják rólad, hogy nem lejmolsz, nem lopsz, nem spionkodol, akkor becsülnek a többiek. Ez a lényeg, hogy aki elveszti az önbecsülését, annak lőttek. Civilben se tud talpon maradni.

Milyen volt a Csillagban a légkör a nyolcvanas években? Kádár János halálakor a katonaság körbevette az épületet. Láttuk az ablakból. Nem egészen értettük, miért vonultak föl, netán balhétól tartanak? Utólag már találok rá magyarázatot: kiszámíthatatlanok voltunk, nem lehetett előre tudni, bizonyos külső dolgokra miképp reagálunk.

Szabadulásom előtt átkerültem az átmeneti intézetbe, ott mindennap berohantam a stúdióba és bekiabáltam a mikrofonba: gyerekek, már csak ennyi napom van hátra, már csak 3, 2, 1...

Sok szomorú élményemet mondtam el, de hogy felvidítsam, elmondok egy humorosat is. A külső munkahelyen, ahol melóztam, felszedtem egy (civil) csajt, beültünk a csillébe, amiben az öntvényeket szokták fuvarozni. Éppen izélni akartunk, de valaki kiszúrta és megindította a masinát. Kigurultunk a szeméttelepre, félpucéron, ahol sok ember dolgozott. Amikor megláttak minket, röhögtek mind..."

2 Istvánék a lakótelep és egy épülő luxusvilla árnyékában élnek szoba-konyhás, lerobbant, s pénz híján csak lassacskán felújítható lakásukban. Az egyetlen magas, s ezért nehezen befűthető szoba egyszerűen, mondhatni „praktikusan" van bebútorozva, hiszen például a tönkrement hűtőszekrényből polcos-fiókos szekrény lett, ahol a féléves kislány ruháit tárolják. A konyhában naphosszat ég a gáztűzhely meleget adó lángja; a fürdőszoba így is dermesztő jégverem, mi több – dohos, nyirkos és vizes. Ilyen lehetetlen körülmények között, ám végre saját fedél alatt tengeti napjait a család, s bízik, remél; igaz, nem nagy dolgokban, de legalább abban, hogy elvergődhetnek innen egy vidéki házba, ahol becsülettel fölnevelhetik szemük fényét, a szükséget még semmiben sem szenvedett kislányukat. De ne vágjunk a dolgok elébe!

– A harmadik gyermekem ez a tündér – kezdi István élettársa. – A második fiam megszülése után húsz évvel döntöttem a kihordása és a világrahozatala mellett. Persze, tudni kell, a két első szülésem csak császárral sikerülhetett, tehát nagy kockázat terhe szakadta nyakamba, de vállaltam a veszélyt. Ráadásul a páromnak is leghőbb vágya volt egy kislány. Koraszülött lett ugyan a csöppség, de egészséges, azóta sem gyűrte le semmilyen komolyabb betegség. Óvjuk-védjük, erőnktől, pénzünktől telhetően mindent előteremtünk a számára... Hogy a dohányfüst? Az első hónapokban nem cigiztünk a szobában, de úgy gondoljuk, ha kivisszük a picit a szabadba, ott öt perc alatt belélegezne legalább annyit, mint itt. Szerintem nem zavarja...

Az asszony a konyhába siet, ahol a kisgyermek ebédje melegszik. Amíg odakint tüsténkedik, addig a férfi veszi át a szót, aki – mint elmondja – börtönévei alatt csak két nagyobb tervet dédelgetett magában. Először is egy hű társra vágyott a szabad életben, egy tapasztalt, s őt meg nem csaló asszonyra, valamint egy kislányra. Mindkét vágya teljesült, a többi már szerencse és küzdés dolga. A szerencsével ugyan hadilábon állnak, de küzdeni minden körülmények között tudtak, s közös gyermekük biztonsága, jóléte (jobbléte) érdekében rogyásig harcolnak... Közben a nő – karján a gyerekkel – visszatér, és folytatja az imént félbehagyott történetet, míg a lánykát eteti.

– 1991-ben jöttem vele össze – kacsint a ház ura felé. – Mindketten a székgyárban dolgoztunk. Beképzelt, hetyke, ritkán szóló alakot ismertem meg benne. Ez volt talán, ami vonzott. Idegesített a fennhéjázása. Aztán a sors úgy hozta, hogy mellé kerültem a gépre, később – kérésemre – ott is maradhattam, s innen már ment minden, mint a karikacsapás. Rátapadtam. De míg a kettőnk kapcsolata jól alakult, addig a körülmények egyre nehezebbé váltak. Tudnia kell, ekkor még férjnél voltam, de az uram, aki szadistaként bánt velem házasságunk alatt, éppen előzetesben csücsült – emberölés vádjával –, így megismerkedésünk után István odaköltözött hozzánk. A két fiam többé-kevésbé elfogadta, de a vadállat férjem hirtelen kiszabadult – távoznunk kellett hát. Elhagytam a szépen berendezett családi házat, nehéz szívvel ugyan, de a fiamat is, s a szó szoros értelmében elmenekültünk. Még a ruháim is ott maradtak, hisz összeszedelőzködni sem lehetett. Kölcsöncuccokban jártam ekkor. Ennél nagyobb baj volt, hogy Istvánt valamivel korábban elküldték a székgyárból, én meg úgy gondoltam, legjobb lesz, ha vele jövök. Így hirtelen fedél és munka nélkül maradtunk. Mikor a férjem kezdeti haragja csillapodott, mert új nőt szerzett, elváltunk. Ennek ellenére még sokáig zaklatott minket. Egyszer meg is verte Istvánt, de csúnyán! Először a társam vidéken élő nővérénél húztuk meg magunkat, de két hét múlva el kellett jönnünk... Ha jól emlékszem... igen, igen... télvíz idején történt mindez... Hát persze! Február volt! Utcákon, tereken csatangoltunk szállás híján. Parkokban aludtunk, s hajnalban összefagyva vártuk, hogy kinyisson a metró, ahová behúzódhattunk melegedni. Próbálkoztunk a húgomnál is, de csak pénzért maradhattunk volna. István nővéréhez jártunk fel mosdani, aztán újra az utca...

Itt elhallgat rövid időre, s a csöndet kihasználva a férfi ragadja magához a szót...

– A nővéremnél, aki tanítónő, nem lakhattunk, mert teltház volt nála – férj, gyerekek. Így is a legtöbbet ő tette értem, értünk. Anyám halála után rendszeresen látogatott

a börtönben. Csomagot, jó szót hozott, s biztatott. Tizenhat év korkülönbség van köztünk, szinte anyaként viselkedett velem. Mikor kikerültem, megmondta nyíltan, hogy míg bent voltam, sokat segített, most már álljak a saját lábamra. Teljesen igazat adok neki. Két családot nem tarthat el. Nem haragszom rá. Ráadásul egyszer-egyszer, ha megszorulok, még most is kisegít egy ezres erejéig. Szeretem, becsülöm nyíltságáért. Egyébként a többi hét testvéremmel is jól kijövök. Talán részben azért, mert sohasem érzékeltetik; miféle az előéletem, azaz nem bélyegeznek meg... S ez nagyon lényeges!

Közben egy újabb pakli cigaretta kerül elő. A füstöt már vágni lehet a két egybenyitott helyiségben. A kislány mégis édesen alszik a gyerekkocsiban. Nincs, mi megmételyezze álmát. A gondok, az eltelt nehéz évek, s a még nehezebb jövő terhe egyelőre a szülei vállát nyomják. Újra az anya viszi a prímet....

– Már javában dúlt a szerelem, mikor megtudtam, milyen múlt terheli István lelkét. Engem ez nem érdekel. Bízom benne, s már nem tudnék nélküle élni... De hol is hagytam abba? Ja, igen! A vándorélet közepette olvastunk egy hirdetést. Munkánkért szobát, s némi juttatást ajánlottak. Kaptunk az alkalmon, bár ne tettük volna! Egy kertben kellett güriznünk napestig. Szombaton és vasárnap is. A vén rabszolgatartónak (mindennek fejébe) volt pofája hétezer forintot fizetni havonta. Azt majd elfelejtettem, hogy télen trágyát villáztatott még velem is! Egyszer aztán István, akit egyébként kemény fából faragtak, felkelt álmából és sírt. Nem bírom tovább, mondta. Eljöttünk. Vállalva újfent a bolyongást, a bizonytalanságot: megéljük-e a holnapot, nem fagyunk-e meg a szabad ég alatt? Végre sikerült elhelyezkednem egy rendes melóhelyen. Három műszak. Ő is munkába állt. Ideje volt, hiszen a munkanélküli segély már nem járt. Fedelet a fejünk fölé továbbra sem tudtunk szerezni. El-elkísértem Istvánt a gyárig, mikor épp ráértem, s a munkaideje alatt a parkban jöttem-mentem, hisz hová mehettem volna! Ő pedig műszak után egy órát is elácsorgott a zuhany alatt, hogy átmelegedjen. A tarthatatlan helyzetet egy ismerősünk oldotta meg, aki befogadott minket. Az ipsét letartóztatták, képzelje el, már másnap. Gondoltuk, megint kezdődik a kálváriánk elölről, de nem. Maradhattunk. Be is jelentkeztem. Aztán rövidesen meghalt az apám, akkor költöztünk át ide. Látja, milyen a lakás!? Látta volna akkor! Szegény öreg, élete végefelé ki sem mozdult az ágyából. A sört is idehozta neki a szomszédban lévő vegyesboltól az eladó. A szoba, konyha (fürdőszoba még nem volt) romokban hevert. Teljesen lepusztult az egész. Szomorú voltam emiatt, hisz ezek között a falak között nőttem föl. Nekiláttunk hát kitakarítani, kicsinosítani, egyáltalán lakhatóvá tenni. De pénz kell ehhez, sok pénz! Jelenleg újra csak én „keresek" a megszaporodott családra. Tizennégyezer forint gyest kapok. Összesen negyvenkétezres tartozásunk, hátralékunk van. Kérnék segélyt – meg is próbálom –, de nincs rá sok esély, hogy adnak, amíg nem fizetünk! Miből törleszthetnénk, miből?! Ennyi lóvé még a betevőre sem elegendő. Mi alig eszünk, mindent a gyereknek teszünk félre. Ördögi kör! Ha tudnék fizetni (persze, ehhez az is kéne, hogy István megint dolgozhasson, s ne csak alkalmilag!), akkor eladhatnánk ezt a házat, s elmehetnénk vidékre. Bárhová. Egy tanyára akár, ahol becsülettel fölnevelhetjük a kislányt, s a háztájiban megtermelhet-

nénk a betevőnket. Ott végre nem lenne múltunk, tiszta lappal, új emberként vághatnánk bele egy szebb életbe. De Istvánt nem veszik fel sehová, ha meg igen, akkor (mint legutóbb is!) mondvacsinált ürügyekkel, igaztalan vádakkal ellehetetlenítik a munkahelyein... Hiába... Szegény embert még... De tudja úgy is! Most, hogy már lakhatunk valahol, még mindig elkelne a segítség. Ám a saját családomra se számíthatok! Pedig lett volna esélyünk falura költözni. De ez is csak terv maradt, mert a saját anyám önző módon inkább fizető bérlőknek adta ki a „fölösleges" üresen álló szoba-konyháját, mint nekünk! A fiaim maguk is nehezen boldogulnak, de őket szívesen látom, ha meglátogatnak. A többi rokonra meg fütyülök! Megleszünk nélkülük!!! Egyszóval önzetlenül semmiféle segítségre se számíthatunk. A szomszédok fölajánlanak néha egy kis fusi munkát; Istvánnak barkácsolást, javításokat, szerelést, nekem mosást, vasalást; s azt becsülettel meg is fizetik. Néha meg átjönnek, mert szeretik nagyon a kislányunkat, ilyenkor hoznak neki ezt-azt: gyümölcsöt, csokit. Nagy ritkán kölcsönt is adnak, de inkább nem kérünk...

– Sajnos a barátaimra se túlzottan támaszkodhatunk – kap a gondolaton István. A börtönbeli cimborák többsége kikopott az életemből; vagy messze laknak, elérhetetlenek, vagy én nem keresem a társaságukat, hiszen tudom róluk, hogy belerángatnának valami disznóságba. De van olyan is, akivel már többször találkoztam és segített. Mellesleg nem járok sehová, se kocsmába, se szórakozni. Nincsenek igazi barátaim a szabadság éveiből. Szerintem az ismeretségek híján kevesebb az elhelyezkedési lehetőségem. De így, hogy itthon tartózkodom leginkább, a balhé is messze elkerül. Persze kimozdulnék én, ha lenne értelme. Szívesen dolgoznék már újra, ha nem egyébért, legalább azért, hogy megteremthessem a kislányunk jövőjét – tanulhasson, vihesse többre, mint mi!

– S ne is tudjon azokról a szörnyűségekről – teszi hozzá az asszony –, amiket kiálltunk!

Novák Béla Dénes és Novák Valentin